

Gula, Jerzy

Mury miejskie w Wiślicy

Światowit 38, 119-139

1991

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jerzy Gula

MURY MIEJSKIE W WIŚLICY.

I. MURY MIEJSKIE W ŚWIELE ŹRÓDEŁ PISANYCH I DOTYCH-
ZASOWEJ LITERATURY PRZEDMIOTU

Budowa murów miejskich Wiślicy za panowania Kazimierza Wielkiego, a przynajmniej rozpoczęcia ich budowy w tym czasie, nie ulega wątpliwości w świetle zgodnych potwierdzeń tego faktu w kronikach Jana z Czarnkowa i Jana Długosza¹. Niestety, ani jeden, ani drugi kronikarz poza stwierdzeniem faktu budowy nie zostawili nam żadnych innych wiadomości o tej inwestycji obronnej.

Późniejsze materiały źródłowe wnoszą do naszej znajomości tematu również niewiele. Można je ułożyć w następującym zestawieniu chronologicznym:²

1538 r. — Król Zygmunt I nadaje mieszczanom wiślickim prawo szynkowania z warunkiem obowiązku naprawiania murów miejskich.

1564 r. — Lustracja miasta wymienia trzy jego bramy: Buską, Krakowską i Zamkową.

1765 r. — Lustracja Wiślicy podaje „... miasto na pagórku między rozdwojeniem rzeki Nidy, murem kamiennym o trzech bramach: krakowskiej, buskiej i zamkowej; obwiedzione, ale teraz tych murów ledwie znaki zostają...”

1766 r. — Król Stanisław August Poniatowski zezwolił marszałkowi Stanisławowi Lubomirskiemu staroście wiślickiemu na rozebranie murów miejskich i zamku w Wiślicy.

Niewiele również źródeł mówi nam o innym potencjalnym elemencie obronności Wiślicy — zamku. Są to na przykład: dokument notarialny z roku 1388, którego formularz określa, że został on sporządzony „...ina

¹ Jan z Czarnkowa, Kronika polska 1333-1384, w: Monumenta Poloniae Historica, t. II, Warszawa 1961, s. 625-627; Ioannis Długosiki, Annales sen cronicae inditi Regni Poloniae, lib. IX, Warszawa 1978, s. 349.

² Z. Budkowa, Materiały i źródła do dziejów Wiślicy, maszynopis w archiwum IA UW, (br.r.w.).

sala lignea aule serenissimi domini Wladislai regis in civitate Wysliciensis ...³. Zachowała się także wiadomość o wzniesieniu w latach 1404—1406 nowego budynku drewnianego na terenie zamku w Wiślicy⁴.

W świetle tych nielicznych przekazów źródłowych jesteśmy w stanie określić że: a) rozpoczęcie budowy murów miejskich i zamku w Wiślicy nastąpiło najprawdopodobniej w latach 1350—1370, b) mury zostały wzniesione z kamienia i zapewne nie posiadały na zewnątrz żadnych innych zabezpieczeń poza naturalnym zabagnieniem terenu, c) w obwodzie murów istniały trzy bramy, przy czym stosunkowo łatwo można zlokalizować położenie dwu z nich (buskiej i krakowskiej) za pomocą ich nazwy i analizy sytuacji drożnej, d) w mieście istniał zamek królewski (o zabudowie drewnianej), źródła nie podają jednak jego lokalizacji (jedynie przekaz J. Długosza może sugerować jego położenie w zachodniej części miasta). Nie wiemy także czy był on oddzielony od zabudowy miejskiej jakimiś umocnieniami, e) mury i zamek zostały zniszczone w toku wielowiekowych zaniedbań i rozebrane ostatecznie po roku 1766.

Nie można się dziwić, że przy tak ubogiej podstawie źródłowej, mury miejskie Wiślicy zajmowały dotychczas stosunkowo mało miejsca w pracach zajmujących się przeszłością tego miasta. Nieoceniony „Słownik Geograficzny”⁵, podał jedynie fakty dotyczące budowy murów przez króla Kazimierza, wymienił bramy miejskie oraz fakty z nowożytnych dziejów obwarowań wiślickich i historii ich rozebrania. Niektóre z tych danych powtórzyli następnie w swych pracach ks. J. Wiśniowski i J. Żarnecki⁶. Nawet L. Kozakiewicz w napisanym w 1958 r. opracowaniu rozwoju urbanistycznego miasta niewiele miejsca poświęcił jego umocnieniom obronnym. Sugerował on, pomijając świadectwa Jana Długosza i Janka z Czarnkowa, budowę murów obronnych Wiślicy przez Czechów na przełomie XIII/XIV w. Podał także opartą na Długoszu interpretację położenia zamku wiślickiego w zachodniej części miasta⁷.

Nowe elementy do znajomości problematyki obwarowań miejskich Wiślicy miały wnieść dopiero systematyczne badania wykopaliskowe rozpoczęte w roku 1960. Temat „Mury miejskie Wiślicy” realizowany był przez doc. dr Z. Wartołowską, a bezpośrednio przez mgr Z. Woźnicką

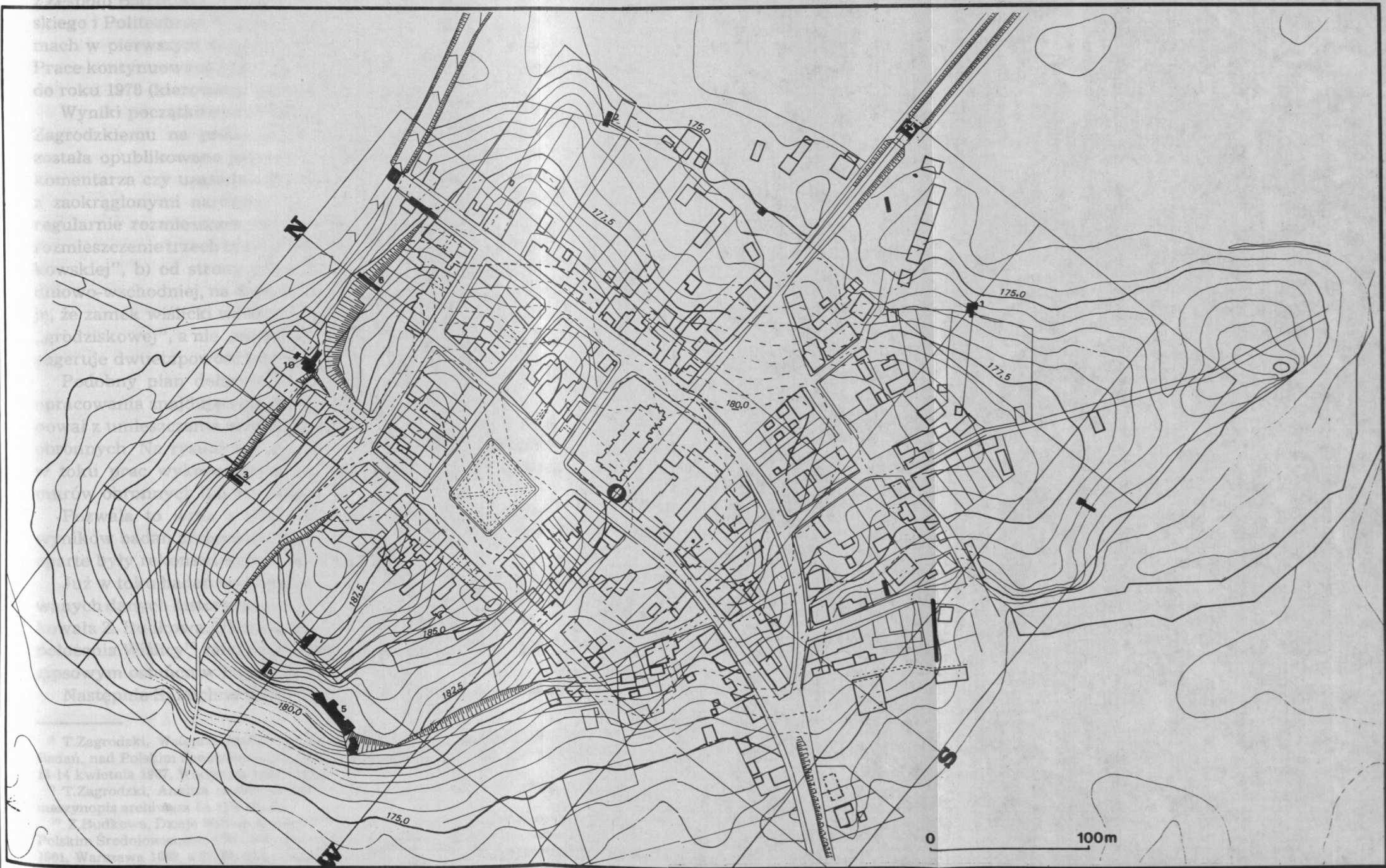
³ Biblioteka Czartoryskich nr 214 oprawiony w volumin 2956 jako karta 13.

⁴ Z. Budkova, op.cit.

⁵ Wiślica, w: Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t.XIII, Warszawa 1893, s.573-577.

⁶ J.Wiśniowski, Historyczny opis Kościołów, miast, zabytków i pamiątek w pińczowskim, skalbmierskim i wiślickim, Mariówka 1927, J.Żarnecki, Zabytki Wiślicy, 1939, (br.m.w.).

⁷ L.Kozakiewicz, Wiślica, Studium historyczno-urbanistyczne, PP.PKZ, Warszawa 1959, maszynopis.

Ryc.1. Wiślica, mury miejskie. Plan miasta z usytuowaniem wykopów i siatką pomiarową

z Zespołu Badań nad Polskim Średniowieczem Uniwersytetu Warszawskiego i Politechniki Warszawskiej. Badania osiągnęły największy rozmach w pierwszym sezonie tych badań (wykopy badawcze nr 1 do 7). Prace kontynuowane były z pewnymi przerwami i na mniejszą skalę aż do roku 1978 (kierowany przez A. Kruk wykop „Browary”).

Wyniki początkowych etapów prac wykopaliskowych pozwoliły T. Zagrodzkiemu na próbę rekonstrukcji przebiegu murów. Próba ta została opublikowana jedynie w formie rysunku, bez jakiegokolwiek komentarza czy uzasadnienia. Narys murów zbliżony jest do trójkąta z zaokrąglonymi narożami. Od strony zachodniej zaznaczono kilka regularnie rozmieszczonych kwadratowych półbaszt. Zaznaczono też rozmieszczenie trzech bram miejskich: a) od strony południowej — „krakowskiej”, b) od strony północnej — „buskiej”, i c) od strony południowo-wschodniej, na drodze na grodzisko — „zamkowej” (co sugeruje, że zamek wiślicki według T. Zagrodzkiego znajdował się na wyspie „grodziskowej”, a nie „miejskiej”). Graficzny sposób wykonania planu sugeruje dwuetapowość budowy murów obronnych⁸.

Podobny plan dołączył T. Zagrodzki do późniejszego o kilka lat opracowania znajdującego się w archiwum Z.B.P.Ś. UW i PW⁹. Zrezygnował z umieszczania zamku na wyspie „grodziskowej” w linii murów obronnych. Na rysunkach zaznaczono, znane wówczas miejsca, gdzie w toku prac wykopaliskowych, odsłonięto fragmenty fundamentów murów obronnych lub ich negatywy.

Pozwała to wraz z porównaniem opublikowanych już wówczas wyników badań archeologicznych na ocenę, o jak nikłą bazę źródłową oparte były rekonstrukcje T. Zagrodzkiego.

Już w toku badań wykopaliskowych pełny w zasadzie wybór zachowanych danych historycznych dotyczących omawianego tematu opublikowała Z. Budkowa. Ukazała ona też w swej pracy poświęconej analizie położenia Wiślicy¹⁰ zalety naturalnej obronności miasta, położonego na gipsowym ostańcu w bagnistej dolinie Nidy.

Następnie S. Michno w studium poświęconym planom placów targo

⁸ T. Zagrodzki, Wstępne studia nad planem Wiślicy, w: Sprawozdania 1961, Zespół Badań, nad Polskim Średniowieczem UW i PW, III Konferencja naukowa w Warszawie 13-14 kwietnia 1967, Warszawa 1964, s.21nn;

⁹ T. Zagrodzki, Analiza metrologiczna i modularna rozplanowania rynku w Wiślicy, maszynopis archiwum IA UW (br.r.).

¹⁰ Z. Budkowa, Dzieje Wiślicy w XIII i XIV w., w: Sprawozdania 1960. Zespół Badań nad Polskim Średniowieczem UW i PW, II konferencja naukowa w Warszawie 28 i 29 kwietnia 1961, Warszawa 1963, s.27-28; też: Wiślica w XIII i XIV wieku, w: Odkrycia w Wiślicy, Rozprawy Zespołu Badań nad Polskim Średniowieczem UW i PW, t.I, Warszawa 1963, s.193 nn.

wych Wiślicy¹¹, poruszył co prawda sprawę murów obronnych jedynie marginalnie, ale znajdując się w samym centrum prowadzonych prac badawczych, prawidłowo umiejscowił bramy miejskie, uwzględniając odkrycia dokonane w północno-zachodniej partii obrysu murów — na przeciw wylotu ulicy Okopowej (wykop nr 10 — „Brama”). Sugerował on jednocześnie dwuetapowość budowy obwarowań miejskich, w tym wtórność budowy bramy „buskiej” w stosunku do obwodu murów i bramy „zamkowej”.

Wreszcie najbardziej kompletne opracowanie syntetyczne dotyczące murów miejskich Wiślicy, podaje w katalogu swej pracy dotyczącej murów miejskich w państwie Kazimierza Wielkiego — J. Widawski¹². Wydawałoby się, że ten właśnie badacz miał już wszystkie dostępne dane do najpełniejszego i w miarę możliwości najprecyzyjniejszego opracowania omawianego tematu. Niestety nie skorzystał on bezpośrednio z wyników prac terenowych prowadzonych na terenie Wiślicy, a jedynie z niekompletnych, wstępnych sprawozdań z prac wykopaliskowych. Ponadto długi okres czasu jaki upłynął między opracowaniem tematu a publikacją pracy spowodował nieuwzględnienie najświeższych odkryć terenowych oraz opracowań Z. Budkowej i S. Michny. Spowodowało to zbyt wielkie zaufanie do interpretacji T. Zagrodzkiego, z wszystkimi jej słabościami i niejasnościami, jak np. niezgodną zarówno ze źródłami pisanymi jak i wynikami prac archeologicznych lokalizację zamku Wiślickiego na wyspie „grodziskowej”.

II. ŹRÓDŁA ARCHEOLOGICZNE I ICH MOŻLIWOŚCI POZNAWCZE

W latach 1960—1970 prace wykopaliskowe, związane z tematem „Miejskie mury obronne Wiślicy”, prowadzone były w dwunastu punktach miasta (w trzech z tych dwunastu punktów badania prowadzono przez kilka sezonów)¹³. Ponadto w dwu punktach dokonano odkryć przypadkowych¹⁴. Tylko trzy z wytyczonych wykopów dały wynik negatywny¹⁵, zebrane dane powinny więc być w zasadzie dostateczną bazą źródłową do pełnego rozpoznania obwarowań średniowiecznej

¹¹ S. Michno, Plac targowy w Wiślicy od XIV do połowy XVI w., w: Studia związane z badaniami wiślickimi. Rozprawy Zespołu Badań nad Polskim Średniowieczem UW i PW, t. V, Warszawa 1970, s. 121 nn.

¹² J. Widawski, Miejskie mury obronne w państwie polskim do początku XV w., Warszawa 1973, s. 496-503.

¹³ a) wykop nr 3 (nr 3), „Transformator” 1969, b) wykop nr 5 (nr 5) 1960, nr 5a (1968), c) wykop nr 10 („Okopowa”) 1964, „Brama” (1968, 21x-7y/1972).

¹⁴ Późniejszy wykop nr 5 (1960 i na ul. Barańców Chłopskich „brama buska”).

¹⁵ Wykop nr 7/1960, „Podwale” (1962, „Pole Syrkiewiczowej”) 1969.

Wiślicy. Niestety wartości poznawcze przeprowadzonych badań zostały mocno ograniczone przez szereg czynników, częściowo zresztą niezależnych od badaczy. Najważniejsze z nich to:

1. Jedynie w dwóch przypadkach, odsłonięto rzeczywiste relikty murów miejskich (wykopy nr 3 i 5) — bardzo słabo zachowane. Na pozostałych wykopach natrafiono jedynie na negatywy fundamentów.
2. Brak było możliwości przeprowadzania systematycznych badań na terenie przypuszczalnej lokalizacji bram krakowskiej i buskiej¹⁶.
3. Mimo dość szeroko zakreślonych prac, nie udało się jednoznacznie zlokalizować zamku wiślickiego.
4. Po szeroko zakrojonych pracach prowadzonych w roku 1960, dalsze badania związane z rozpoznaniem obwarowań miejskich prowadzone były niesystematycznie i bez ściśle sprecyzowanego planu, a nieraz po prostu przypadkowo¹⁷.
5. W toku wiele lat trwających prac, kilkakrotnie zmieniano metody i systemy lokalizacji wykopów, oznaczeń niwelacyjnych, oraz prowadzenia dokumentacji prac.
6. Osoby kierujące bezpośrednio pracami na poszczególnych wykopach nie zawsze w pełni były do tego przygotowane, co odbiło się szczególnie na dokumentowaniu wyników badań. Znajduje to wyraz w brakach w dokumentacji rysunkowej i niestaranności w inwentaryzacji materiałów ruchomych.

Wszystkie wymienione wyżej fakty ograniczające wartość poznawczą przeprowadzonych badań, zaistniały już w ich toku. Do opracowania tematu „Miejskie mury obronne Wiślicy” autor przystąpił w roku 1979, a więc w sześć lat po ostatnim, a dziewiętnaście po pierwszym sezonie prac terenowych. Zrozumiałe, że w ciągu tak długiego okresu czasu i po reorganizacjach jakie nie ominęły instytucji prowadzącej badania¹⁸, stan dokumentacji i materiałów zabytkowych będących podstawą źródłową do opracowania tematu, pozostawiał wiele do życzenia. Dokumentacja rysunkowa zachowała się prawdopodobnie w całości, chociaż przy braku jej inwentarzy nie można być tego całkiem pewnym. Dokumentacja fotograficzna (negatywy) zachowała się w całości wraz z inwentarzem, jednak dla potrzeb omawianego tematu wykonywana była jedynie w sezonie 1960 r. i to wyłącznie na wykopach nr 3 i 5. Z dokumentacji opisowej zachowały się jedynie: a) dziennik pomiarów usytuowania wykopów z roku 1960, b) brudnopis dziennika wykopu nr 8 z roku 1961, c)

¹⁶ Podobnie jak w średniowieczu, jest to jedyny ciąg komunikacyjny przez miasto.

¹⁷ Taki charakter miały szczególnie badania w latach 1972/1973.

¹⁸ W roku 1976 Pracownia Badań Polskiego Średniowiecza została rozwiązana, a część jej pracowników weszła w skład Pracowni Badań Archeologicznych Instytutu Archeologii UW.

kopia dziennika wykopu nr 3 — „transformator” z roku 1969, d) brudnopis dziennika wykopu „przedszkole” z roku 1969, e) dziennik wykopu nr 20—21y/7x z roku 1972, f) dziennik wykopu „browary” z roku 1973. A więc wystąpiły znaczne braki w dokumentacji opisowej szczególnie z pierwszego najważniejszego sezonu badawczego. Ponadto zachowało się szereg nieraz niezbyt przejrzystych i skrótowych sprawozdań rocznych. W efekcie, w niektórych przypadkach nie można było w ogóle zlokalizować wykopów. W tej sytuacji wielką pomocą były szkice zachowane w materiałach pozostałych po doc. dr Z. Wartołowskiej. Nie byłem jednak w stanie ustalić czasu i okoliczności ich powstania¹⁹.

Materiały zabytkowe pochodzące z badań na terenie murów miejskich w Wiślicy zachowane w magazynach Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego wymagały ponownej inwentaryzacji (inwentarze zaginęły). W niektórych przypadkach trudno było ustalić, czy materiał zabytkowy w danym wykopie nie wystąpił czy zaginął, w innych braki były ewidentne²⁰. Ponadto wspomniane wyżej braki w inwentaryzacji materiałów powstałe już w toku prowadzenia prac terenowych w wielu wypadkach utrudniały możliwość jego wykorzystania w pracy.

W tej sytuacji przed przystąpieniem do właściwego opracowania tematu autor zmuszony był: sporządzić inwentarz dokumentacji rysunkowej, dokonać wyboru dokumentacji najistotniejszej dla omawianego tematu, a dopiero następnie dokonać syntetycznego jej opracowania. Ponadto odszukać i zgromadzić wszystkie zachowane resztki dokumentacji opisowej i sprawozdań z badań. Sporządzić nowe inwentarze zabytków ruchomych, przed przystąpieniem do wykonania ich kartoteki. Wreszcie sporządzić nowy plan rozmieszczenia wykopów badawczych (dotyczących tematu) przed przystąpieniem do określenia przypuszczalnego przebiegu murów obronnych. Dopiero po tych pracach wstępnych, przestudiowaniu źródeł pisanych i dotychczasowej literatury przedmiotu, można było pokusić się o próbę syntetycznego opracowania problematyki średniowiecznych obwarowań miasta lokacyjnego w Wiślicy, podstawowego celu niniejszej pracy.

¹⁹ Doc. dr Z. Wartołowska zmarła w roku 1976.

²⁰ Np. całkowity brak materiałów zabytkowych z wykopu nr 1/1960, na którym autor odbywał praktykę studencką i ma pewność, że materiały takie występowały i zostały zinwentaryzowane.

III. CHARAKTERYSTYKA MURÓW OBRONNYCH WIŚLICY

A. OBWÓD OBRONNY.

Budowę murów obronnych musiało poprzedzić wytyczenie ich linii w terenie. W przypadku Wiślicy kształt obwodu obronnego nie odpowiada ani koncepcji obwodu prostokątnego, ani owalnego, nie odpowiada więc żadnej z dwu koncepcji do jakich starali się dążyć planiści średniowieczni²¹. Rezygnacja z najkorzystniejszych z punktu widzenia planigrafii przebiegów obwarowań miała w przypadku Wiślicy niewątpliwie dwie przyczyny. Pierwszą z nich było ukształtowanie „wyspy miejskiej”. Czynnikiem ten miał niewątpliwie decydujące znaczenie w wytyczeniu zachodniej, północno-zachodniej i południowo-zachodniej partii obwodu murów. Wykorzystano tutaj naturalnie stromą od tej strony skarpe jako przedpole muru, nie kopiąc fosy, chociaż zmusiło to z jednej strony do rezygnacji z objęcia murami obszarów zajętych już przez osadnictwo wcześniejsze, przy jednoczesnym objęciu zasięgiem terenów dotychczas nie zasiedlonych. Drugim czynnikiem, który zadecydował o kształcie obwodu obronnego były starsze układy urbanistyczne. Chęć włączenia w jeden zespół obronny zarówno partii miasta objętej prowadzoną w XIV wieku regulacją przestrzenną (tereny wokół rynku w zachodniej części miasta), jak i wcześniej już uporządkowanych układów urbanistycznych osady przy kościele św. Marcina w południowej części miasta, wpłynęła na przebieg linii umocnień we wschodniej, północno-wschodniej i południowo-wschodniej partii obwodu. Konieczne było bowiem w tym przypadku wyciągnięcie linii murów wzdłuż południowej krawędzi wąskiego stosunkowo grzbietu skałki gipsowej wysuniętego w kierunku wyspy „grodziskowej”. W konsekwencji, aby nie załamywać zbyt gwałtownie linii obwodu, zdecydowano się na poprowadzenie jej przez przylegające od wschodu do miasta podmokłe łąki, co znacznie utrudniało warunki fundamentowania murów. Również i tutaj nie zawahano się przed pozostawieniem poza obwodem obronnym fragmentów terenu zajętych przez starsze osadnictwo.

W efekcie obrys murów obronnych Wiślicy uzyskał kształt, zbliżony do trójkąta z silnie zaokrąglonymi narożami. Obszar objęty takim obwodem wynosił około 13 ha. Długość linii murów musiała wynosić około 1400 m, średnica miasta wewnątrz obwarowań po osi północ-południe wynosiła około 350 m, po osi wschód-zachód około 430 m, zaś po linii największego wydłużenia (południowy-wschód — północny-zachód) około 600 m. Pod względem długości obwodu obronnego

²¹ J. Widawski op.cit., s.35.

i powierzchni przestrzeni nim objętej możemy Wiślicę zaliczyć do grupy miast średniej wielkości (7—16 ha powierzchni, 1000—1800 m długości obwodu).

Od strony miasta, zapewniając wolny dostęp do umocnień przylegały tereny niezabudowane (od strony południowo-zachodniej np. podmurza ul. Podwale).

W dotychczasowej literaturze przedmiotu sugerowano, że w przypadku Wiślicy obwód obronny budowany był w dwu etapach. Jedynie część murów miałyby pochodzić z inwestycji Kazimierza Wielkiego. Część zaś miałyby zostać wzniesiona dopiero w wieku XV²². Sugestie te wysnuwano jedynie na podstawie różnic w grubości fundamentów murów w różnych ich odcinkach. Sugerowano przy tym, że późniejsze datowanie mają mury miejskie w partii wschodniej. Tymczasem przykłady umocnień innych miast, w których obwód warowny budowany był wieloetapowo, w pierwszej kolejności winien być wzniesiony mur w partii najsłabiej zabezpieczonej przez warunki naturalne²³, a więc właśnie od strony wschodniej. Poza tym, pozostała część obwodu winna być zabezpieczona do czasu wzniesienia umocnień murowanych jakimiś innymi umocnieniami drewniano-ziemnymi. Po takich jednak nie wykryto żadnych śladów. Wydaje się poza tym, że tak duża inwestycja jak wymurowanie części obwodu murowanego w XV wieku powinna mieć odzwierciedlenie w źródłach pisanych (choćby u przebywającego często w tym czasie w Wiślicy Jana Długosza). Również analiza stratygrafii posadowienia murów i materiału zabytkowego pochodzącego z wykopów badawczych nie wskazuje na tak znaczną rozpiętość czasową budowy poszczególnych partii obwodu murowanego, chociaż niewątpliwie był on budowany odcinkami. Różnica w grubości murów w różnych odcinkach ich obwodu wydaje się więc wynikać z różnic w podłożu, na którym były posadowione.

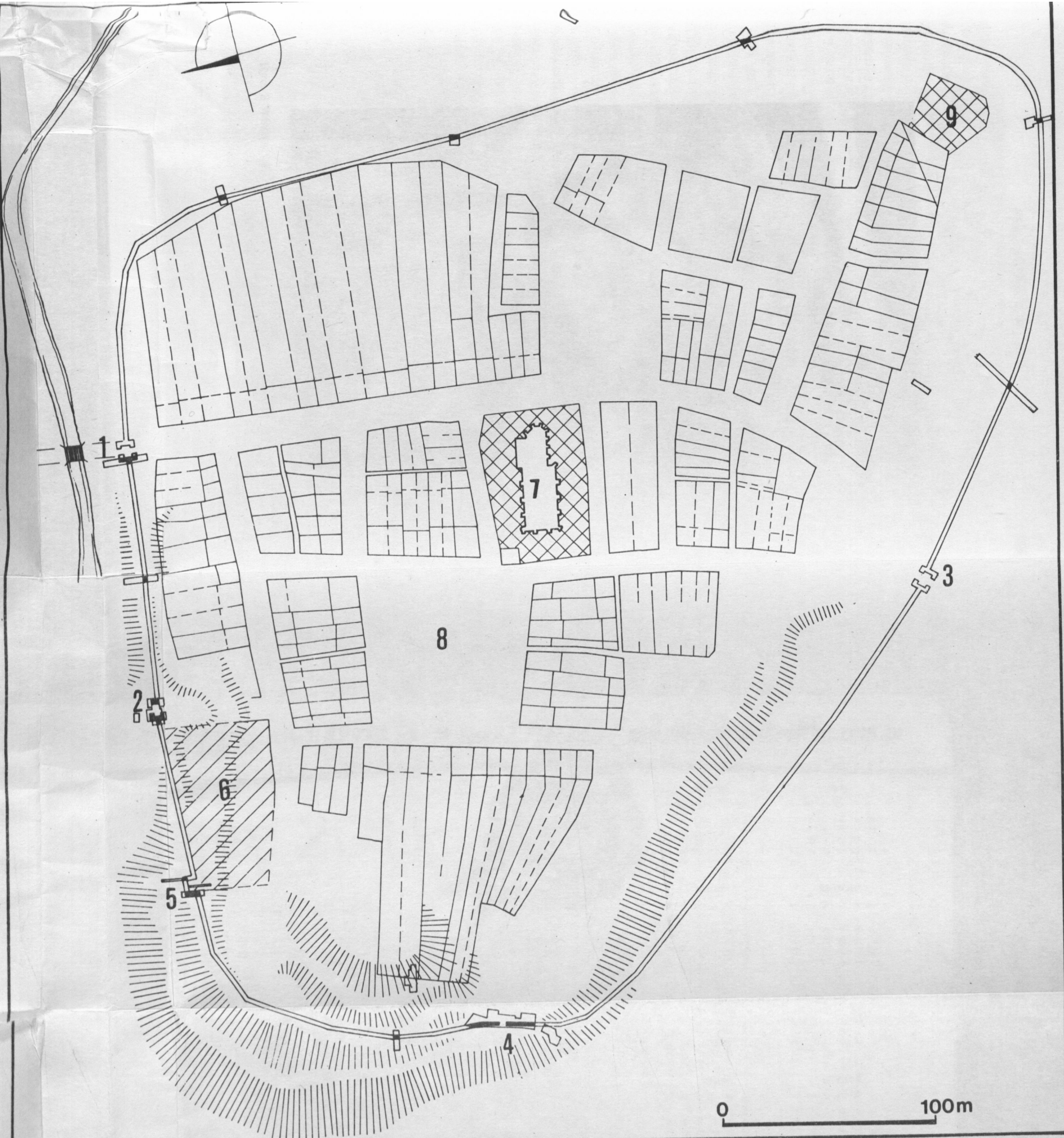
B) Materiał i technika budowlana.

W Wiślicy do budowy murów obronnych użyto kamienia wapiennego łączonego zaprawą także wapienną. W zasadzie był to kamień łamany dopasowany do lica muru. Chociaż nie zachowały się większe partie muru do takiego wniosku skłania występowanie w warstwach gruzu rozbiórkowego, jedynie takiego materiału. Kamień ciosowy występuje w tych warstwach jedynie sporadycznie.

W zachowanych i odsłoniętych partiach muru stwierdzono jego pełną konstrukcję. Należy też przypuszczać, że w ten sam sposób budowano wyższe partie muru. Oczywiście w toku prac wykopaliskowych najpeł-

²² J. Michno op.cit., s.130, ryc. 4.

²³ Patrz J. Widawski op.cit., s.46.

Ryc. 2. Wiślica, mury miejskie. Rekonstrukcja przebiegu murów obronnych na tle średniowiecznego rozplanowania miasta

- Legenda:
- 1 — Brama „Buska”,
  - 2 — Brama „Zamkowa”,
  - 3 — Brama „Krakowska”,
  - 4 — Rejon zachowanych reliktyw muru (wykop nr 5),
  - 5 — Fragment odsłoniętej baszty obronnej,
  - 6 — Przyszycytowy teren zamku,
  - 7 — Kolegiata,
  - 8 — Rynek,
  - 9 — Rejon kościoła św. Marcina,

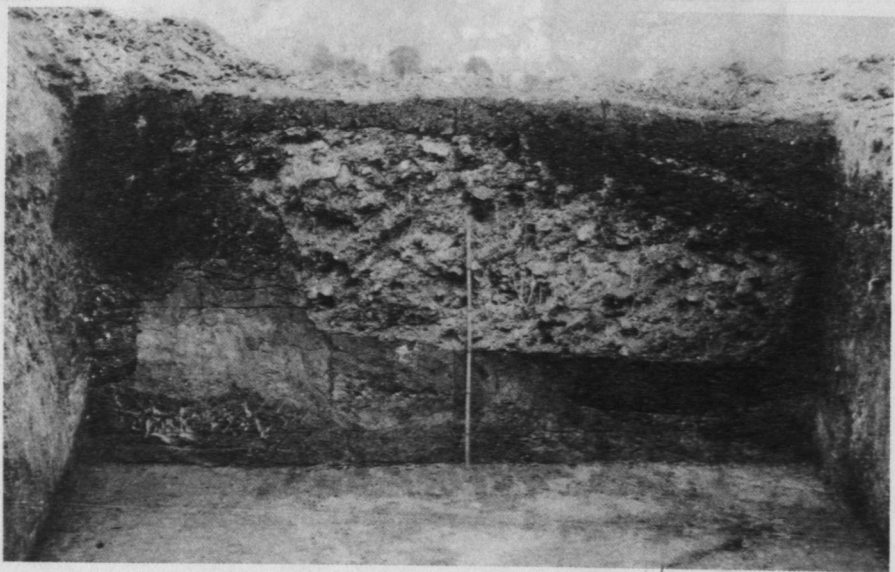

Ryc. 3 Wiślica, mury miejskie. Wykop nr 5/60 — widok odsłoniętego muru obronnego od strony pld. Fot. E.Buczek

Ryc. 3. Wiślica, mury miejskie. Wykop 1/60 — negatyw muru obronnego w profilu
wykopu. Fot. E. Buczek

Ryc. 4. Wiślica, mury miejskie. Wykop 5/60 — widok odsłoniętego muru obronnego od strony pñ. Fot. E.Buczek

Ryc. 5. Wiślica, mury miejskie. Wykop 1/60 — negatyw muru obronnego w profilu wykopu. Fot. E.Buczek

niejsze informacje uzyskano o sposobach fundamentowania murów obronnych. Był to zawsze fundament ciągły. W zależności jednak od konkretnej sytuacji terenowej stosowano trzy zasadnicze warianty jego budowy: a) posadowienie stopy fundamentu na skałce gipsowej, humusie pierwotnym lub calcowym ile, a nawet zniwelowanej warstwie nasypowej na otwartej przestrzeni i po wybudowaniu fundamentu zasypanie go warstwą gliny lub łu²⁴, b) posadowienie stopy fundamentu jak najwyżej, ale w szerokoprzestrzennym wykopie fundamentowym, który następnie był zasypywany²⁵, c) w przypadku posadowienia fundamentu na terenie podmokłym stosowano dodatkowo element wzmacniający w postaci skrzyń drewnianych wypełnionych okruchami kamienia wapiennego²⁶.

Jak już wspomniano mury miejskie Wiślicy nie miały na całym obwodzie jednakowej grubości. W zasadniczej ich części stwierdzono szerokość partii fundamentowych oscylującą w okolicy 220 cm. Ich partia nadziemna miałyby więc grubość około 200 cm. Odkryte od strony wschodniej miasta negatywy fundamentów miały szerokość około 120—130 cm, mury miały więc mieć odpowiednio około 110—120 cm szerokości.

Jak wiemy, w Wiślicy nie zachował się żaden fragment murów obronnych w swej pierwotnej wysokości. Nie mamy więc bezpośrednich danych o ich wysokości i sposobie zwieńczenia korony. Nie mogły one jednak odbiegać wyglądem od innych typowych obiektów z tego samego czasu. A więc i mury wiślickie musiały mieć zapewne 7 do 8 m wysokości ze zwieńczeniem w postaci typowego krenelażu. Mur od strony zachodniej miał zapewne chodnik obrońców wykonany w grubości murów. Mur od strony wschodniej ze względu na swą mniejszą grubość musiał posiadać chodnik obrońców wykonany w postaci drewnianego ganku²⁷.

C. BASZTY

W trakcie trwania prac terenowych odsłonięto jeden fragment naroża baszty wzmacniającej układ obronnych murów miejskich Wiślicy²⁸. Dało to T. Zagrodzkiemu asumpt do rozmieszczenia podobnych baszt w regularnych odstępach na całej zachodniej linii obwodu murów²⁹. Wniosek taki wydaje się jednak w świetle analogii obwodów obronnych

²⁴ Wykop 3/1960, 6/1960.

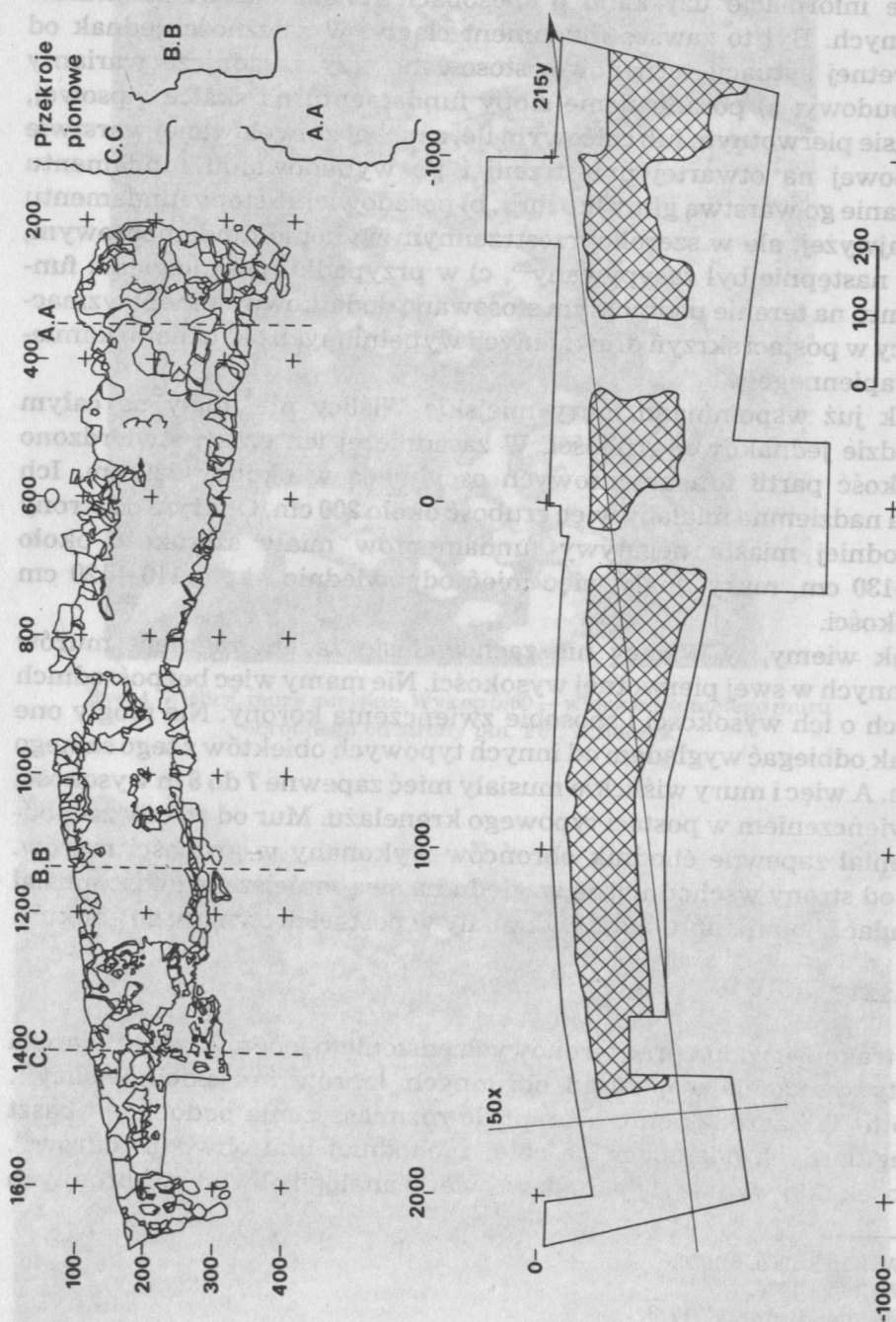
²⁵ Wykop 4/1960.

²⁶ Wykop „Browary”/1973.

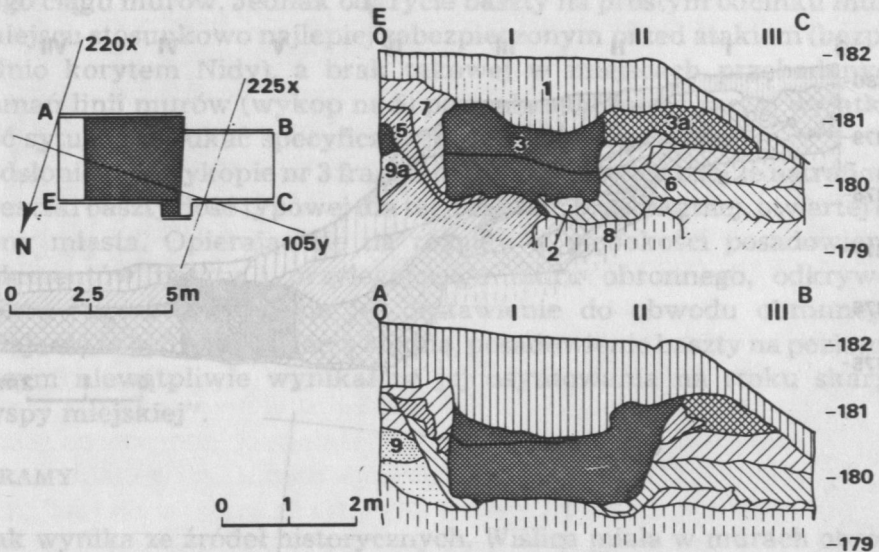
²⁷ Patrz J. Widawski, op.cit., s.48.

²⁸ Wykop nr 3/1960.

²⁹ T. Zagrodzki, op.cit., ryc. 2.

Ryc. 6. Wiślica, mury miejskie. Rzut pionowy muru obronnego z wykopu nr 5

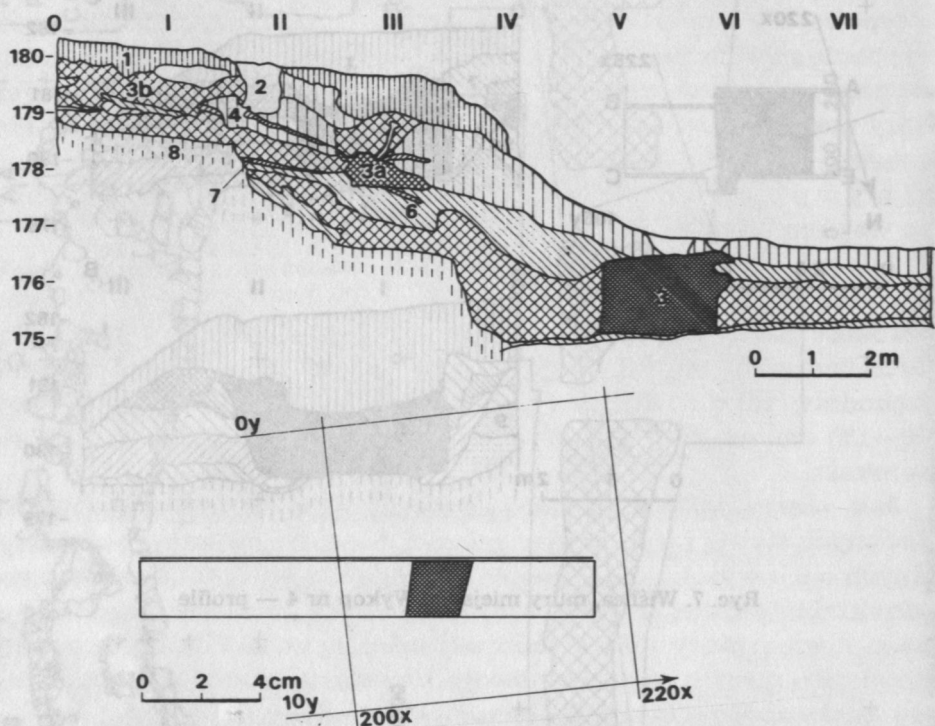

Ryc. 7. Wiślica, mury miejskie. Wykop nr 4 — profile

Legenda:

- 1 humus
- 2 wkop współczesny
- 3 gruby gruz kamienny (negatyw muru obronnego)
- 3a gruby gruz kamienny, nasypisko muru
- 3b drobny gruz kamienny, nasypisko muru
- 4 ziemia z gruzem kamiennym
- 5 przemieszana ziemia
- 6 ziemia z drobnym gruzem kamiennym
- 7 ziemia z gruzem kamiennym, zaprawa i piaskiem
- 8 glina calcowa lub skałka wapienna
- 9 gruby piasek rzeczny
- 9a drobny piasek rzeczny

Ryc. 8. Wiślica, mury miejskie. Wykop nr 6, profil zachodni

Legenda:

- 1 humus
- 2 wkop współczesny
- 3 gruby gruz kamienny (negatyw muru obronnego)
- 3a gruby gruz kamienny, nasypisko muru
- 3b drobny gruz kamienny, nasypisko muru
- 4 ziemia z gruzem kamiennym
- 5 przemieszana ziemia
- 6 ziemia z drobnym gruzem kamiennym
- 7 ziemia z gruzem kamiennym, zaprawą i piaskiem
- 8 glina calcowa lub skałka wapienna
- 9 gruby piasek rzeczny
- 9a drobny piasek rzeczny

innych miast polskich dosyć wątpliwy³⁰. Trudno oczywiście spierać się czy w obwodzie murów Wiślicy była tylko ta jedna baszta czy było ich kilka, w sytuacji gdy w toku prac wykopaliskowych nie przebadano całego ciągu murów. Jednak odkrycie baszty na prostym odcinku muru w miejscu stosunkowo najlepiej zabezpieczonym przed atakiem (bezpośrednio korytem Nidy), a brak takowej w miejscach przebadanych załamania linii murów (wykop nr 5) pozwala sugerować raczej wyjątkowość sytuacji i szukać specyficznych przyczyn tego stanu.

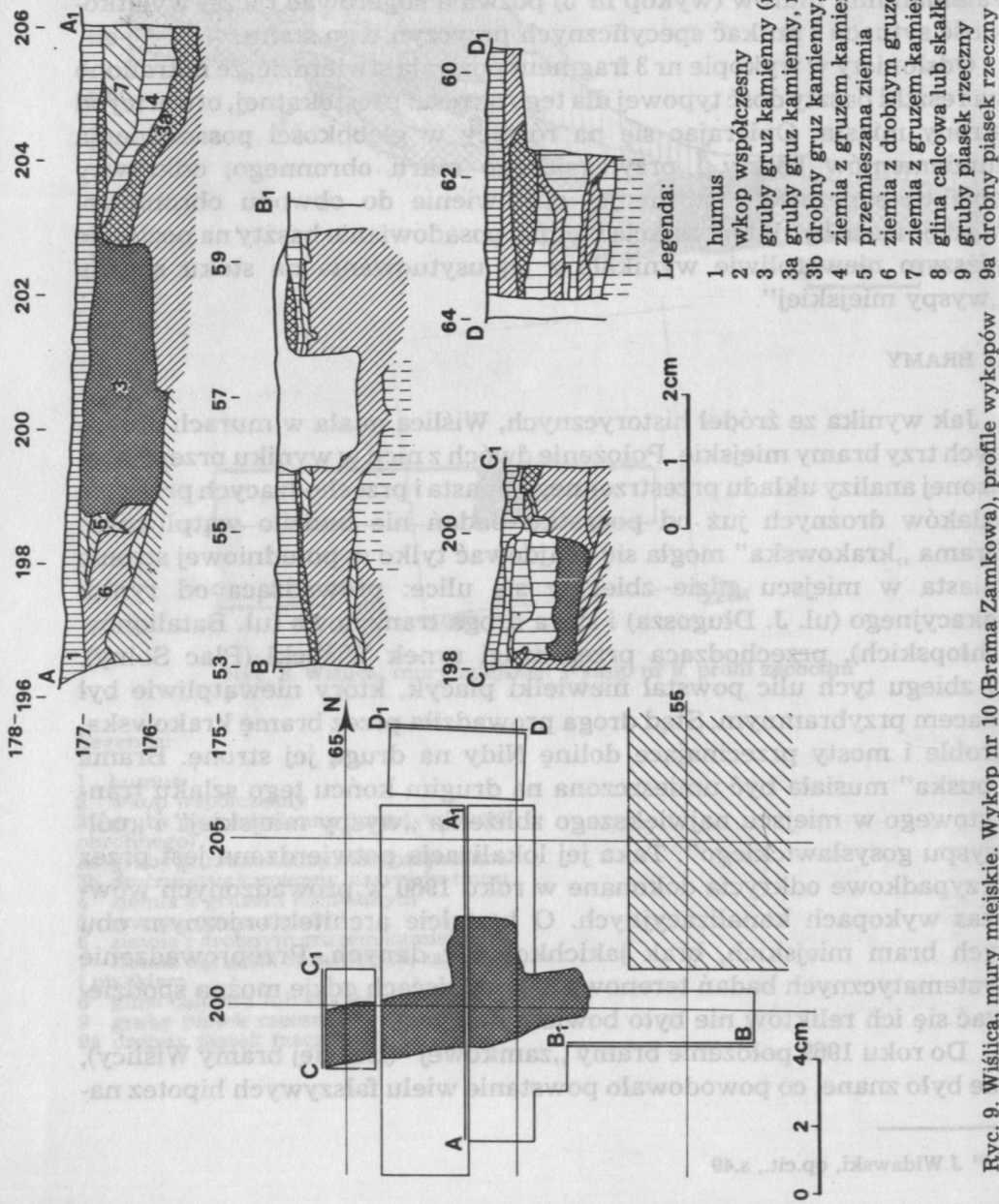
Odsłonięty w wykopie nr 3 fragment pozwala stwierdzić, że natrafiono na resztki baszty dość typowej dla tego okresu: prostokątnej, otwartej od strony miasta. Opierając się na różnicy w głębokości posadowienia fundamentów baszty i przylegającego muru obronnego, odkrywcy obiektu sugerowali wtórne jej dostawienie do obwodu obronnego. Wydaje się to być interpretacją błędną, posadowienie baszty na poziomie niższym niewątpliwie wynikało z jej usytuowania na stoku skarpy „wyspy miejskiej”.

D. BRAMY

Jak wynika ze źródeł historycznych, Wiślica miała w murach obronnych trzy bramy miejskie. Położenie dwóch z nich w wyniku przeprowadzonej analizy układu przestrzennego miasta i przechodzących przez nie szlaków drożnych już od początku badań nie budziło wątpliwości. Brama „krakowska” mogła się znajdować tylko w południowej stronie miasta w miejscu gdzie zbiegały się ulice: prowadząca od rynku lokacyjnego (ul. J. Długosza) i stara droga tranzytowa (ul. Batalionów Chłopskich), przechodząca przez drugi rynek Wiślicki (Plac Solny). U zbiegu tych ulic powstał niewielki placzyk, który niewątpliwie był placem przybramnym. Stąd droga prowadziła przez bramę krakowską, groble i mosty przecinające dolinę Nidy na drugą jej stronę. Brama „buska” musiała być umieszczona na drugim końcu tego szlaku tranzytowego w miejscu największego zbliżenia „wyspy miejskiej” i „półwyspu gosyślawickiego”. Taka jej lokalizacja potwierdzona jest przez przypadkowe odkrycia dokonane w roku 1960 w prowadzonych wówczas wykopach kanalizacyjnych. O kształcie architektonicznym obu tych bram miejskich, brak jakichkolwiek danych. Przeprowadzenie systematycznych badań terenowych w miejscach gdzie można spodziewać się ich reliktywów nie było bowiem możliwe.

Do roku 1969 położenie bramy „zamkowej” (trzeciej bramy Wiślicy), nie było znane, co powodowało powstanie wielu fałszywych hipotez na-

³⁰ J. Widawski, op.cit., s.49

Ryc. 9. Wislica, mury miejskie. Wykop nr 10 (Brama Zamkowa), profile wykopów

temat jej lokalizacji (a w konsekwencji także lokalizacji zamku wiślickiego)³¹. Badania terenowe podjęte w tym roku pozwoliły stwierdzić, że trzecia (a więc niewątpliwie „zamkowa”) brama miejska Wiślicy usytuowana była podobnie jak brama buska po północnej stronie miasta u wylotu obecnej ul. Okopowej, łączącej bramę bezpośrednio z pobliskim rynkiem lokacyjnym miasta³².

Takie usytuowanie bramy zamkowej wykazuje, że prowadził tędy drugi szlak komunikacyjny biegnący przez miasto po osi północ — południe i tym razem zgodnie z założeniami urbanistyki średniowiecznej przechodzący przez rynek miejski. Ponadto jak wynika z jej nazwy brama ta musiała być usytuowana obok zamku i miała umożliwić zapewne komunikację zamku z obszarem zewnętrznym bez konieczności przejazdu przez rynek.

Oczywiście z charakteru odkrycia wynika, że i tym razem nie uzyskano danych mówiących o wyglądzie górnych partii obiektu. Sądząc jednak z planu brama zamkowa przedstawiała typowy przykład niskiej, zwieńczonej krenelażem, otwartej bramy o prostokątnym narysie, w jednakowym stopniu wysuniętej na zewnątrz linii murów obronnych, jak i do wnętrza miasta. Nie stwierdzono żadnych dodatkowych umocnień pierwotnych, czy późniejszych wzmacniających bramę (np. przedbramia). Grubość murów baszty bramnej i sposób ich posadowienia był identyczny, jak w przylegającej partii murów obwodowych.

Opierając się, na jego zdaniem, niewielkiej (120 m) odległości jaka dzieliła bramy „buską” i „zamkową”, S. Michno sugerował, że początkowo wybudowano jedynie bramę „zamkową”, brama „buska” miałyby pochodzić z wieku XV podobnie jak wschodnia część murów obwodowych³³. Jednocześnie jednak stwierdził pierwotność szlaku tranzytowego na linii brama „krakowska” rynek solny, brama „buska”. Wiadomo zaś, że regułą było właśnie budowanie w pierwszej kolejności bram miejskich, a następnie murów obwodowych, jeżeli już nie budowano całości obwarowań w jednym etapie prac. Ponadto usytuowanie bram zależne było od konkretnych na danym terenie przebiegających szlaków drożnych, a nie od ich wzajemnej odległości. Ta ostatnia nie jest zresztą taka mała w świetle analogii z innych miast polskich³⁴.

Poza bramami, w ciągu obwodowych murów miejskich, mogły istnieć przejścia dla pieszych (furty), ułatwiające komunikację miasta z otaczającym go bezpośrednio zapleczem, budowane od razu razem

³¹ Ibidem, s.502-503; T.Zagrodzki, Analiza metrologiczna... op.cit, ryc.1.2.

³² Wykop 10 „brama”/1969.

³³ S.Michno, op.cit., s.130.

³⁴ J.Widawski, op.cit., katalog hasło Wiślica.

z murami lub częściej wtórnie wybijane. W przypadku Wiśnicy źródła pisane milczą o istnieniu takich furt. W toku prac terenowych natrafiono jednak najprawdopodobniej na jedną z nich. Nie można było jednak stwierdzić, czy było to przejście pierwotne czy wtórnie wybite³⁵. Wiele takich przejść mogło zostać wybitych w toku użytkowania murów, na przykład na osi drogi prowadzącej w kierunku wsi Szczytniki.

E. ZAMEK

Brak znajomości lokalizacji bramy zamkowej i niedokładna analiza źródeł pisanych spowodowały wiele spekulacji na temat usytuowania zamku wiślickiego, jak np. umieszczanie go na terenie „wyspy grodziskowej”³⁶, (co nie znalazło potwierdzenia w prowadzonych tam badaniach archeologicznych), czy też w południowo-wschodniej części miasta³⁷ (w ogóle bez żadnego uzasadnienia). Regułą, w wypadku równoczesnego planowania budowy zamku i obwodu obronnego miasta, było umieszczanie zamku wewnątrz obwodu warownego bezpośrednio w jego sąsiedztwie. Jedynym terenem, który spełniał te warunki w Wiślicy, była zachodnia część miasta. Źródła historyczne, właściwie interpretowane, wyraźnie taką lokalizację zamku potwierdzają³⁸. W trakcie XIV-wiecznej regulacji rozplanowania miasta teren dawnego zespołu palatinalnego na „kulminacji”, znalazł się w obrębie owarowań miejskich. Stanowił on własność króla zarezerwowaną dla potrzeb dworu i nosił w źródłach określenie „in regia”³⁹. Omawiany teren ma jednak dość duży obszar (około 100 × 200 m.), zbyt rozległy by mógł być przez zamek zajęty w całości. Badania archeologiczne prowadzone w tym rejonie związane były zarówno z poszukiwaniami zamku średniowiecznego⁴⁰, jak i w związku z problematyką wczesnośredniowiecznego zespołu palatinalnego⁴¹. Nie doprowadziły one jednak do wyników pozwalających jednoznacznie zlokalizować zamek.

Wydaje się, że po analizie prowadzonych prac terenowych mamy jednak pewne dane sugerujące lokalizację zamku na terenie w zasadzie nie objętym pracami wykopaliskowymi. Znane jest położenie bramy „zamkowej”, która niewątpliwie musiała być usytuowana w bezpośrednim sąsiedztwie zamku. Znany położenie jedynej przebadanej baszty, która mogła umacniać mur obwodowy właśnie w jakimś szczególnie

³⁵ Wykop nr 5/1960.

³⁶ J. Widawski, op.cit., s.502-503.

³⁷ T. Zagrodzki, op.cit., ryc.1,2.

³⁸ L. Kozakiewicz, op.cit., przyp.31.

³⁹ Z. Budkova, Materiały i źródła..., op.cit.

⁴⁰ Wykop nr7/1960.

⁴¹ Stanowisko Wiślica „kulminacja”.

ważnym punkcie obwodu obronnego. Należy uwzględnić również analizę przebiegu prowadzącej od bramy zamkowej ul. Okopowej. Ulica ta nie biegnie bowiem w kierunku bramy w linii prostej, lecz załamuje się, tak jakby omijała jakąś przeszkodę, (w terenie który jako „in regia” nie mógł być objęty zabudową miejską). Analiza tych faktów w połączeniu z wiadomościami ze źródeł pisanych, sugeruje, że teren na którym Kazimierz Wielki planował budowę zamku należy lokalizować na obszarze (50 × 70 m) pomiędzy bramą zamkową, a odsłoniętą basztą (być może zamkową). Teren zaś pozostałej partii kulminacji („in regia”) stanowił zapewne obszar ogrodów zamkowych.

Plan króla Kazimierza nie został chyba nigdy w pełni zrealizowany. Z późniejszych źródeł wynika bowiem, że najprawdopodobniej poprzestano na budowie drewnianego dworu, o którego remontach i przebudowach przynoszą nieco wiadomości przekazy z XV i XIV wieku⁴². Dwór ten został rozebrany wraz z całym obwodem murów obronnych Wiślicy po roku 1766.

F. OBRONA STREFY ZEWNĘTRZNEJ

W toku badań terenowych nie stwierdzono poza jednym wypadkiem żadnych dodatkowych umocnień, czy to murowanych, czy drewniano-ziemnych wzmacniających obronę strefy zewnętrznej obwodu obronnego Wiślicy. W świetle przeprowadzonej przez Z. Budkową analizy historyczno-geograficznej położenia miasta⁴³ wydaje się, że nie było w ogóle konieczności budowy takich dodatkowych umocnień. Dostatecznym bowiem zabezpieczeniem było położenie na bagnistych łąkach poprzecinanych rozgałęzieniami i starorzeczami Nidy. Jedno z jej ramion oblewało od północy tocząc swe wody pomiędzy „wyspą miejską” a „półwyspem gosyślawickim” i oddzielając także „wyspę miejską” od „wyspy grodziskowej”. Drugie ramie Nidy otaczało miasto od strony południowej. Poza tymi dwoma ramionami bezpośrednio zabezpieczającymi mury obronne miasta, rzeka tworzyła w szerokiej dolinie szereg innych rozlewisk. W tej sytuacji sztuczne obniżenie terenu stwierdzone w rejonie bramy zamkowej w toku badań przeprowadzonych w roku 1972 trudno jest uznać za fosę. Jest to zapewne lokalne podcięcie skarpy „wyspy miejskiej” w celu jej „ustromienia”, jedyny zresztą stwierdzony przypadek sztucznego umocnienia strefy zewnętrznej obwarowań wiślickich.

⁴² Z. Budkowa, Materiały i źródła..., op.cit.

⁴³ Z. Kozłowska-Budkowa, Szkice i materiały do dziejów Wiślicy, w: Studia związane z badaniami wiślickimi. Rozprawy Zespołu Badań nad Polskim Średniowieczem UW i PW, t.V., Warszawa 1970, s.9 nn.

SUMMARY

In the light of historical sources it can be said that defence walls at Wiślica were made of stone in the years 1350—1370, included three gates (Buska, Cracow and Castle gate); there was a castle (probably made of wood) of uncertain localization within the walls; the walls were taken down after 1766. Defence walls at Wiślica were investigated by a number of researchers, although their work was not devoid of shortcomings resulting from poor historical sources and the fact that little use was made of archaeological excavations. Excavations were carried out at Wiślica in the years 1960—1973 on twelve sites. The results were elaborated in 1979, i.e. many years after the termination of the work, and were fraught with numerous difficulties, which had an impact on the final result of this work.

The defence walls resembled a triangle, its length being approximately 1,400 metres, and covered an area of 13 hectares. The walls were probably erected at one stage and the differences between the particular sections resulted from the structure of soil in which they were built. The walls were made of broken limestone in a full construction. Their thickness ranged from 120 to 200 cm from section to section. In the course of field work a fragment of one square half-tower was unearthed, being probably an exception in the Wiślica defence walls. The only gate unearthed within the walls (the „Castle” gate), situated in the northern part of the town, was rectangular and its arms protruded equally on both sides of the circumference wall. The castle was thought to have been situated on the site which was not investigated, i.e. between the „Castle” gate and the only tower unearthed so far. No other additional fortifications of external part of Wiślica defence walls were found.

РЕЗЮМЕ

Соответственно историческим источникам имеются следующие данные о городских стенах в Вислице:

- а/ они были построены из камня в 1350—1370 годах;
- б/ в их периметре существовало трое ворот - Буские, Краковские и Замковые;
- в/ внутри городских стен стоял когда-то замок /предположительно деревянный/ которого локализация до сих пор не установлена;
- г/ стены были разобраны после 1766 года. Проблема городских стен в Вислице интересовала многих исследователей. Их работы имеют однако много пробелов, главным образом по причине скудости

исторических источников и недостаточного использования результатов археологических раскопок.

Археологические исследования городских стен проводились в Вислице в 1960–1975 годах в двенадцати точках города. Результаты исследования окончательно обработанные в 1979 году, позволили выявить ряд затруднений, что сказалось на итогах работы.

Оборонный обвод Вислицы имел примерно форму треугольника. Стены общей длины 1400 метров охватывали территорию поверхности около 13 гектаров. Весь комплекс был вероятно построен одновременно, а различия в некоторых отрезках стен связаны с неоднородностью грунта, на котором возводилась постройка. Стены литой, полной конструкции были выложены из ломаного известняка. Их толщина, в зависимости от отрезка, составляла от 120 до 200 см. В ходе работ на местности был открыт фрагмент одной квадратной полубашни, составляющей вероятно исключение во всём оборонном комплексе Вислицы. Единственные открытые ворота – "Замковые", в северной части города, имели прямоугольную форму с одинаковым расположением створов по обеим сторонам стены. Положение замка определено на необследованной территории – между "Замковыми" воротами и единственной открытой башней. Не обнаружено каких – либо других укреплений внешней зоны городских стен в Вислице.